

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОТРИМАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

THE CURRENT STATE OF REGULATORY SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO RECEIVE PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE IN UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що поняття права відбиває правове явище, яке характеризується універсальністю: право на професійну правничу допомогу поряд з іншими правами людини входить до правового статусу особистості, має конституційне закріплення, конкретизується та розвивається в галузевому законодавстві, особливо процесуальному. Метою статті є з'ясування суті конституційного права на отримання професійної правничої допомоги та його нормативного забезпечення на сучасному етапі судової реформи. У статті аналізується сучасний стан нормативного забезпечення реалізації права на отримання професійної правничої допомоги. Право на отримання професійної правничої допомоги в Україні має конституційні основи (закріплено в ст. 59 Конституції України), однак відсутня детальна регламентація вказаного права в інших законодавчих актах; в різних актах одночасно використовуються такі терміни: «професійна правнича допомога» (Конституція України), «правнича допомога» (Цивільний процесуальний кодекс України), «правова допомога» (Закон України «Про безоплатну правову допомогу»), що створює юридичні колізії та утруднення в забезпеченні реалізації права на отримання професійної правничої допомоги. Весь масив нормативно-правових актів, що забезпечують реалізацію права на отримання професійної правничої допомоги в Україні, умовно можна поділити на дві групи: загальні й спеціальні. До загальних належать акти, що визначають право на отримання професійної правничої (правової) допомоги, не деталізуючи його; до спеціальних належать акти, спрямовані на врегулювання окремого, спеціалізованого питання, такі, які безпосередньо стосуються права на отримання професійної правничої допомоги, а також діяльності суб'єктів, що покликані забезпечити реалізацію вказаного права. Отже, з метою уніфікації та стандартизації законодавчих вимог щодо реалізації конституційного права на отримання професійної правничої допомоги запропоновано прийняти окремих спеціальний Закон України «Про професійну правничу допомогу», в якому визначити термінологічний апарат, принципи надання такої допомоги, види професійної правничої допомоги й процедури їх отримання, повноваження суб'єктів забезпечення та надання професійної правничої допомоги.

Ключові слова: правнича допомога, правова допомога, професійні послуги, конституційне право.

The relevance of the article is that the concept of law reflects a legal phenomenon characterized by universality: the right to professional legal assistance along with other human rights is part of the legal status of the individual, has a constitutional basis, specified and developed in sectoral legislation, especially procedural. The purpose of the article is to clarify the essence of the constitutional right to receive professional legal assistance and its normative provision at the present stage of judicial reform. The article analyzes the current state of regulatory support for the implementation of the right to receive professional legal assistance. the right to receive professional legal assistance in Ukraine has a constitutional basis (enshrined in Article 59 of the Constitution of Ukraine), but there is no detailed regulation of this right in other legislation; The following terms

are used simultaneously in different acts: “professional legal assistance” (Constitution of Ukraine), “legal assistance” (CPCU, CPCU), “legal aid” (Law of Ukraine “On Free Legal Aid”), which will create legal conflicts and difficulties in ensuring the realization of the right to receive professional legal assistance; the whole array of normative legal acts that ensure the implementation of the right to receive professional legal assistance in Ukraine can be divided into two groups: general and special; general acts include acts that determine the right to receive professional legal (legal) assistance without detailing it; special acts include acts aimed at resolving a separate, specialized issue, such as those directly related to the right to receive professional legal assistance, as well as the activities of entities designed to ensure the implementation of this right. Therefore, in order to unify and standardize the legal requirements for the implementation of the constitutional right to receive professional legal assistance, it is proposed to adopt a separate special Law of Ukraine “On Professional Legal Assistance” to define the terminology, principles of such assistance, types of professional legal assistance and procedures for obtaining them, powers of the subjects of providing and providing professional legal assistance.

Key words: *legal aid, professional services, constitutional law.*

Вступ. Нині в Україні відбувається реформування надання юридичної допомоги, тому що наявні проблеми як у самій системі юридичної допомоги, яка далека від необхідного для правової держави рівня, так і в нормативному забезпеченні реалізації права на отримання професійної правничої допомоги. Тому необхідно підвищення доступності юридичної допомоги для населення, вдосконалення якості, своєчасності й інших умов ефективності юридичної допомоги особистості [1]. Зрозуміло, що без нормативного забезпечення реалізації права на отримання професійної правничої допомоги в Україні не можливо громадянам реалізувати вказане право. Адже лише шляхом встановлення зрозумілих «правил гри», які ґрунтуються на світових стандартах дотримання прав людини й громадянина, можливо побудувати демократичне громадянське суспільство.

Постановка завдання. Метою статті є з’ясування суті конституційного права на отримання професійної правничої допомоги та його нормативного забезпечення на сучасному етапі судової реформи.

Результати дослідження. Поняття права відбиває правове явище, яке характеризується універсальністю: право на професійну правничу допомогу поряд з іншими правами людини входить у правовий статус особистості, має конституційне закріплення, конкретизується та розвивається в галузевому законодавстві, особливо процесуальному. Першим поняттям, з яким пов’язане право на отримання професійної правничої допомоги, є право. Існування юридичних норм, правової сфери життя суспільства уможливило виділення досліджуваного різновиду професійної правничої допомоги, цінність якого як невіддільного права особистості, найважливішої гарантії реалізації інших прав і свобод особистості повною мірою проявляється під час людиноцентристського розуміння права, що базується на визнанні людини, її прав і свобод найвищою цінністю [1].

Нормативне закріплення права на отримання юридичної кваліфікованої допомоги було закріплено в Основному Законі України. Перша редакція Конституції України від 28 червня 1996 р. у ст. 59 встановила, що «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги під час розв’язання справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» [2].

І вже через чотири роки після прийняття Основного Закону України Конституційним Судом 16 листопада 2000 р. було прийняте рішення визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частини першої ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [3; 4].

Також Конституційний Суд України (далі – КСУ) в аналізованому рішенні визначив, що «положення частини першої ст. 59 Конституції України гарантує кожному право на вільний вибір захисника своїх прав. Визначення поняття «захисник» у чинному законодавстві України відсут-

не. У Конституції України це поняття вживається також у ч. 4 ст. 29, положення якої гарантують кожному заарештованому чи затриманому можливість користуватися правовою допомогою захисника. Щодо права на захист, то воно стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав і законних інтересів, що виникають із кримінальних, цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин. Крім того, право на захист разом із зазначеним вище правом на правову допомогу може бути реалізовано особою в цивільному, арбітражному, адміністративному й кримінальному судочинстві [5].

На підставі вищевикладеного рішення КСУ законодавцем 29 червня 2001 р. було змінено редакцію ст. 44 КПК України. У новій редакції ч. 1 ст. 44 вказано, що захисником є особа, яка в порядку, встановленому законом, уповноважена здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого й надавати їм необхідну юридичну допомогу під час провадження в кримінальній справі [6]. Ч. 2 ст. 44 КПК України визначила перелік суб'єктів, які мали право допускатися як захисники. Такими було визнано осіб, які мали свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні, й інших фахівців у галузі права, які за законом мали право на надання правової допомоги, особисто чи за дорученням юридичної особи. Характерним положенням нової редакції ст. 44 КПК України стало те, що захисника допускали до участі в кримінальному провадженні на будь-якій стадії кримінального процесу. Близьких родичів обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікунів або піклувальників допускали як захисників із моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів досудового розслідування [4].

Ця законодавча новачка була неоднозначно сприйнята вченими й практиками, одні вказували на її прогресивні риси, а інші стверджували, що від такого широкого тлумачення обов'язково буде страждати якість захисту.

Так, Пленум Верховного Суду України в Постанові від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» зазначив, що під час розв'язання питання про наявність у фахівців у галузі права повноважень на здійснення захисту в кримінальній справі належить також з'ясувати, яким саме законом їм надано право брати участь у кримінальному судочинстві як захисникам; варто визнати правильною практику тих судів, які за відсутності спеціального закону не допускають таких фахівців до здійснення захисту в кримінальних справах. Крім того, судам необхідно мати на увазі, що згідно із ч. 4 ст. 44 КПК України у випадках, коли відповідно до вимог ст. 45 вказаного Кодексу участь захисника є обов'язковою, близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники можуть брати участь у справі як захисники лише одночасно із захисником-адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права [7].

Як слушно зауважив Є. Смирнов, «розв'язуючи справу, КСУ виходив із логічного й системного тлумачення положень Конституції та законодавства України. Суд вказав, що положення ч. 1 ст. 59 Конституції України в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г.І. [5] треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого й підсудного під час захисту від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права й за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи» [8].

Наступний законодавчий акт, що врегулював питання забезпечення реалізації права на отримання одного з видів кваліфікованої правової допомоги – безоплатної правової допомоги, – Верховна Рада України прийняла 02 червня 2011 р. Це Закон України «Про безоплатну правову допомогу» № 3460-VI [9], в якому визначено зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави й порядок, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги.

Правова допомога була визначена через надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини й громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення. Своєю чергою правові послуги – це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги й медіації [9].

Таким чином, на законодавчому рівні було визначено й деталізовано поняття «безоплатна правова допомога», а також був закріпленний порядок надання такого виду допомоги, тобто була визначена процедура надання правової допомоги на безоплатній основі.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» основними принципами надання безоплатної правової допомоги, що гарантується державою, є доступність (ч. 3 ст. 5) і забезпечення якості безоплатної правової допомоги (ч. 4 ст. 5). Визначальним у цьому аспекті є те, що Закон передбачає надання певних видів безоплатної правової допомоги – первинної та вторинної. Таким чином, законодавець диференціює поняття «доступ до права» (англ. access to law, фр. acces au droit) та «доступ до правосуддя» (англ. access to justice, фр. acces au justice) як правові категорії, що є різними як за своєю формою та змістом, так і за способом реалізації [10]. Безоплатною первинною допомогою заведено вважати вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права й свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Безоплатна вторинна правова допомога є видом державної гарантії, що полягає у створенні різних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Отже, безоплатна первинна правова допомога по суті охоплюється обов'язком органів державної влади й органів місцевого самоврядування надавати послуги з державного управління, а вторинна передбачається для незахищених верств населення та надається адвокатами й фахівцями в галузі права [11, с. 109].

Наступним логічним кроком реалізації судово-правової реформи було прийняття Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII «Про прокуратуру» [12], яким значно було звужено повноваження прокурора щодо представництва інтересів громадянина в суді. У результаті наступного етапу реформування, пов'язаного з ухваленням Закону України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [13], прокуратуру взагалі позбавлено повноважень щодо здійснення представництва інтересів громадян.

Отже, надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченій категорії населення відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» стало обов'язком: органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, крім вказаних суб'єктів для надання послуг, що могли залучати фізичних та юридичних осіб приватного права; спеціалізованих установ; центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги.

З прийняттям Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка була схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5, розпочався наступний етап судової реформи. Стратегією реформування судоустрою, судочинства й суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., що схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276, визначено, що судова реформа включатиме як оновлення законодавства, так і прийняття змін до Конституції України.

Таким чином, Законом України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [13] були внесені зміни й в Конституцію України, а саме в ст. 59, замінивши поняття «правова допомога» на «професійна правнича допомога», викликавши тим самим знову дискусію з приводу того, хто може надавати таку допомогу, в якій формі.

У Пояснювальній записці до Проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» визначалося, що право на професійну правничу допомогу – це гарантована Основним Законом держави можливість особи отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. Водночас запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у тому числі й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Проте наголос робиться саме на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги [14].

Отже, весь масив нормативно-правових актів, що забезпечують реалізацію права на отримання професійної правничої допомоги в Україні, умовно можна поділити на дві групи: загальні й спеціальні. До загальних нормативно-правових актів належать положення Конституції України, Кримінального кодексу України, КПК України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України й інших кодексів, в яких гарантується дотримання права на отримання правової допомоги; Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про прокуратуру», «Про соціальні послуги» тощо.

До спеціальних належать акти, спрямовані на врегулювання окремого, спеціалізованого питання, такі як безпосередньо стосуються права на отримання професійної правничої допомоги, а також діяльності суб'єктів, що покликані забезпечити реалізацію вказаного права. До таких

належать: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника); Висновок Конституційного суду України від 31 жовтня 2019 р. № 4-в/2019 «Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України»; Закони України: від 21 червня 2001 р. № 2533-III «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України»; від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»; від 02 червня 2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу»; Постанова Верховної Ради України від 14 січня 2020 р. № 434-IX «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)»; Постанова Кабінету Міністрів України від 06 червня 2012 р. № 504 «Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції»; наказ Міністерства юстиції України від 14 серпня 2019 р. № 2551/5 «Про затвердження Положення про Наглядову раду Координаційного центру з надання правової допомоги»; Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» тощо.

Крім зазначених документів існує ще ціла низка окремих думок суддів Конституційного Суду України [16; 17], а також розпорядчих актів, тобто таких, що мають окрему вказівку на застосування конкретним суб'єктом інструмента для виконання окремого повноваження, а також акти-роз'яснення, які мають рекомендаційний, методологічний чи інформаційний характер [18].

Висновки. Отже, з метою уніфікації та стандартизації законодавчих вимог щодо реалізації конституційного права на отримання професійної правничої допомоги запропоновано прийняти окремий спеціальний Закон України «Про професійну правничу допомогу», в якому визначити термінологічний апарат, принципи надання такої допомоги, види професійної правничої допомоги й процедури їх отримання, повноваження суб'єктів забезпечення та надання професійної правничої допомоги. А також необхідно розробити й прийняти Державну соціальну програму надання безоплатної правничої допомоги на період до 2035 р., в якій буде закріплений загальнодержавний підхід до розв'язання питань із надання вказаної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности: Общеетеоретический аспект : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Красноярск, 2004. 21 с. URL: <https://www.disscat.com/content/yuridicheskaya-pomoshch-lichnosti-obshcheteoreticheskii-aspekt>.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (у першій редакції) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628#Text>.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника). *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text>.
4. Скрайбін О.М. Захисник у кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. 455 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss%20Skriabin_1.pdf.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. № 1-17/2000 N 13-рп/2000. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text>.

6. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21 червня 2001 р. № 2533-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2533-14?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F+44#w2_1.
7. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 8. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0_008700-03.
8. Смирнов Є. В. Поняття та сутність захисту у кримінальному провадженні. *Право та державне управління*. 2015. № 3 (20). С. 77–83.
9. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02 червня 2011 р. № 3460-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3460-17>.
10. Закон України «Про безоплатну правову допомогу»: основні положення та підходи до впровадження : роз'яснення Міністерства юстиції України від 9 квітня 2012 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0008323-12>
11. Козьяков І.М., Говоруха О.О. Актуальні питання реалізації принципів надання безоплатної правової допомоги. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1. С. 107–116. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2018/koziakov_govoruha.pdf.
12. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII (у першій редакції) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/ed20141014#Text>.
13. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1401-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
14. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Проект Закону від 25 листопада 2015 р. № 3524. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209.
15. Ермаков М.В. Правова допомога або професійна правничка? *Протокол* : юридичний інтернет-ресурс. 2018. URL: https://protocol.ua/ua/pravova_dopomoga_abo_profesiyna_ppravnichka/.
16. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О.О. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України, від 31 жовтня 2019 р. *База даних «Законодавство України»*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nl04d710-19#Text>.
17. Окрема думка судді Конституційного Суду України Литвинова О.М. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України, від 31 жовтня 2019 р. *База даних «Законодавство України»*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nk04d710-19#Text>.
18. Замрига А.В. Особливості форми зовнішнього вираження дій публічної адміністрації у сфері адміністративно-правового забезпечення господарської діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5.
19. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2016. 21 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/shramko-yu.t.-konstitutsiyne-pravo-na-pravovu-dopomogu-v-ukrayini-_aktualni-pitannya-zakonodavchogo-regulyuvannya_.pdf.